

BULGARİSTAN'IN TÜRK AZINLIĞA KARŞI GİRİŞTİĞİ UYGULAMALARIN ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

(29 Haziran 1989 günü Ankara Üniversitesi Rektörlüğünde düzenlenen toplantıda yapılan konuşmanın notlanmış metnidir)

Prof. Dr. Tekin AKILLIOĞLU
A.Ü. S.B.F. Öğretim Üyesi

1. YAKLAŞIM:

Burada olaylar, tarihsel durum, uluslararası hukuk ve sorunun çözüm yolları biçiminde bir klasik konuşma planından çok kanımızca altı çizilmesi gereken bazı hukuki sorunlar üzerinde durulacaktır. Bu sorunlar uluslararası insan hakları konusuna ilişkin olanlardır. Başka bir anlatımla olayın uluslararası hukuk alanına giren çeşitli yönlerinden sadece insan hakları üzerinde durulacaktır.

2. TÜRKİYE "DOĞAL KORUYUCU" DEĞİL DOĞRUDAN İLGİLİ TARAFTIR

Bilindiği gibi Bulgaristan yöneticileri 1984 tarihinden itibaren ülkelerindeki Türk azınlığa karşı baskı, sindirme ve şiddet uygulamaktadır. Bu uygulamanın görünen amacı Türk azınlığın zor yoluyla eritilmesi (assimilation forcée) dir. Bu politikanın ortaya çıkış nedeni olarak genellikle ülkedeki Türk nüfusun Slav kökenli nüfusa göre daha hızlı artışı gösterilmektedir. Böylece daha ilk adımda hukukla gerçeğin çelişkisi ortaya çıkmaktadır: yasa önünde eşitliğe karşın ayrımcılık uygulaması. Bu, sadece o ülkenin iç hukuku açısından ele alınabilecek bir sorun da değildir. Bulgaristandaki Türklerin durumu bir yandan onların azınlık statüsünü belirleyen uluslararası andlaşmalarla, öte yandan Bulgaristan'ın katıldığı uluslararası insan hakları andlaşmaları ile güvenceye alınmış bulunmaktadır. Böylece Türkiye bir yandan ikili andlaşmaların kendisine tanıdığı haklar, diğer yandan da çok taraflı andlaşmalar düzeninin Bulgaristan'a yüklediği ödevler bakımından bu konuyla hukuken ilgili taraf durumundadır.

Burada bir noktanın altını çizmekte yarar bulunmaktadır. 5 Haziran 1989 tarihli Le Monde'un başyazısında son olaylar üzerinde durularak "Türkiye'nin kendisini Bulgaristan ve Yunanistan'daki Türklerin **doğal koruyucu**'su saydığı, öne sürülmektedir. "**Doğal koruyucu**" (**Protecteur naturel**) deyimi tarihte, güçlü devletlerin ortada hiçbir hukuki neden olmadan "**azınlıkların korunmasını**" öne sürerek baskı yapmalarını anımsatan bir deyimdir. Oysa Türkiye'nin konu ile ilgisi tümüyle andlaşmalardan kaynaklanmaktadır. Kısaca, Türkiye uluslararası hukuka dayanmaktadır. Bu durumu kısaca açıklamak gerekirse:

1878 Berlin Andlaşmasının 5. maddesi ile Bulgaristan'daki Türklerin azınlık güvencelerinden yararlanması öngörülmüştür. Bulgaristan'ın 1908'de bağımsızlığından sonra Osmanlı Devleti ile yaptığı 1913 İstanbul Barış Andlaşması'nda da Türk azınlığın haklarının düzenlendiği görülür. 1919 tarihli Neuilly Andlaşması'nın IV. Bölümü Azınlıkların Korunması başlığını taşımakta olup buradaki hükümlerin temel yasa niteliği tanınmıştır. Türkiye ile Bulgaristan arasındaki 1925 tarihli Dostluk Andlaşması'nın Ek Protokolünde ise Bulgaristan'daki Türklerin Neuilly Andlaşması ile azınlıklara tanınan bütün hükümlerden yararlanmaları öngörülmüştür. (Bkz. H. Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap**, Ankara, SBF, 1989, s. 166-167: "Bulgaristan'daki Türk azınlıklara ilişkin rejim").

Bu durumda, Türkiye'nin Bulgaristan'daki soydaşlarına tanınan haklara uygun davranılmasını isteme yetkisi bulunmaktadır.

3. BULGAR TEZİ NEDİR?

Bulgaristan'da halen toplam nüfusun onda bir ila ikisini oluşturan bir ila iki milyon kadar Türk azınlığı yaşamaktadır. Bulgar görüşü bunların "zorla müslüman olan Slavlar" olduğu biçimindedir. Tarihsel verilere aykırı bu görüşün Bulgaristan'da ulusçuluğu pekiştirmek amacıyla ortaya atılan ve 1985 başlarında bir Kararname ile açıklanan "Bulgar ulus-devleti yalnızca Bulgarlardan oluşan bir devlettir" biçimindeki "resmi tez" ile doğrulandığı görülmektedir (Le Monde, 15.6.1989, Editorial).

Bu tez yeni değildir. 1948'de komünist yöneticilerin sosyalizme yabancı unsurların eritilmesini savundukları bilinmektedir. 1977'de "Filosofiska Misul" adlı bir yayında bu tezin yeniden "alenileştiği" görülüyor: "Rodop Bulgarları üzerinde kötü sonuçları ortada olan İslama karşı vazgeçilmez mücadele günümüzün en önemli ödevidir. Bu mücadele, bu kişilerin sosyalist Bulgar ulusuyla bütünleşmeleri için zorunlu ve vazgeçilmez bir koşuldur. "(Thomas Schreiber "L'assimilation forcee des Bulgares d'origine Turque" **L'URSS et l'Europe de l'Est**, Edition 1986, Notes et Etudes Documentaires, no 4817, s. 100-101).

Bilindiği gibi eritme politikasının çeşitli güçlükleri olması nedeniyle Bulgaristan bir kısım Türk soyundan vatandaşlarını 1950 ve 1968 tarihlerinde anlaşmaya dayanarak Türkiye'ye göndermişti (Toplam 500.000 kadar).

Daha sonra "eritme" (assimilation) işlemine geçildiği görülmektedir. 1970'den başlayarak ülkedeki Türkçe öğrenim yapan okullar kapatılmaya başlandı. Buna karşı çıkan Türk soyundan öğretmenler "casusluk"la suçlanarak çeşitli cezalara çarptırıldı. Ocak 1984'de Dolni Voden köyünde askeri birlik kullanılarak ilk isim değiştirme uygulaması başlatıldı. Bu uygulama Aralık 1984'de ülke yüzeyinde "ulusal kampanya" haline dönüştürüldü.

Bu kampanya "zorla müslüman edilen slavların gönüllü olarak isim değiştirmesi" biçiminde tanıtıldı. Büyük bir gizlilik içinde yapılan bu uygulamaya karşın Amnesty International 23 Aralık 1984 günü Gorski Izvor köyünde isim değiştirmeyi reddetmeleri nedeniyle tutuklanan 250 kişinin isimlerini saptayarak yayınladı.

Türklerin nüfusça az olduğu yerleşmelerde tek tek baskı uygulamasına gidildi. Bu kişilerin işten çıkarılması veya işe alınmaması, her türlü sosyal haktan yoksun bırakılması söz konusuydu.

Nihayet bugünlerde bu kampanyanın yeni bir türü olan "zorla sınır dışı etme" olayı ile karşılaşmış bulunmaktadır. Bulgar açıklamasına göre, bu, istek üzerine pasaport almış vatandaşlarının turist olarak bir başka ülkeye geçici olarak gitmeleridir. Bir haftada sayıları 80.000'i bulan bu "turist"lerin özellikle "parçalanmış aile" oluşturmaları, eziyet ve işkence görmüş olmaları, kısaca sadece kendi varlıkları, Bulgar açıklamasını yalanlamaktadır. Şöyle düşünülebilir:

21. yüzyıla hazırlanan ve uluslararası düzeyde insan haklarının pozitif metinlere bağlandığı Dünyamızda, bu olayın hukukdışlığını anlatmak için ayrıca çaba göstermek gerekmez, sınır kapısında yapılan kısa bir gözlemin buna yeterli olduğu açıktır.

Bununla birlikte, Bulgar otoritelerinin açıkça hukuka aykırı bir davranış içine girmeyi nasıl göze aldıkları, dış kamu oyunun neden birden harekete geçmediği yanıtı merakla beklenen sorulardandır.

3. ULUSLARARASI İNSAN HAKLARININ BAZI ÖZELLİKLERİ

Soydaşlarımıza yapılan kötü muamele kamu oyununda hareretle kınanırken, dış kamu oyunun ve insan hakları ile ilgili çevrelerin geç tepki göstermeleri bir ölçüde düş kırıklığı yaratmıştır: "Biz bu kadar haklı iken

bu ilgisizlik açıkça haksızlıktır" biçiminde düşünenler çoktur. Hemen belirtmek gerekir ki, 1984'de olduğu gibi bugün de uluslararası kamu oyunun harekete geçmediği ya da tepki göstermediği savı doğru değildir. 1985'de meydana gelen olaylarda da Bulgar uygulamaları o zaman da çeşitli uluslararası "forum"larda kınanmıştır. Bkz. E. Onulduran ("Bulgaristan'da Yaşayan Türk Azınlığı Dünya Kamuoyunda Yalnız Mıdır?", **Bulgaristan'da Türkler Semineri II**, 20-22 Mart 1986, Ankara, A.Ü. Rektörlüğü, 1986, s. 19-22). Sadece, Türkiye dışındaki kişi ve kuruluşların olaya bakış açıları her zaman aynı değildir. Basında bu duruma ilişkin olarak çeşitli dış politika yorumları yapılmıştır. Basında pek çok neden öne sürüldüğü halde kesin bir açıklamaya bağlanamaması bir bakıma dış politika sorunlarının esnek ve belirsiz yapısı nedeniyle doğal karşılanabilir. Ancak olayların hukuki nitelendirmesinde farklı davranılması hoş görülmez. Olaylar bizim anladığımız gibi temelde "insan hakları ihlali" biçiminde nitelendirilebiliyorsa bu, her yerde aynı olmalıdır. Aynı şekilde insan hakları kurallarının açıkça çiğnenmesi karşısında durumun pek çok yerde söylendiği gibi "insanlık dışı uygulama" ya da "insanlık suçu" olarak nitelendirilmesi de doğal görülebilir. Ne var ki çok açık görünse de haksızlığın boyutları değerlendirilirken hukuksal nitelendirmelerin dikkatle yapılması gerekir.

Hukuksal açıdan belirtmek gerekirse uluslararası düzeyde insan hakları, günümüzde giderek artan biçimde pozitif hukuk belgelerine bağlanmaktadır. Birleşmiş Milletler Örgütünün bir yeryüzü koruma sistemi oluşturduğundan, bunun yanı sıra bölgesel koruma sistemlerinin, çok yanlı ve ikili anlaşmaların varlığından söz edilebilir. Kısaca günümüzde insan hakları denildiğinde, doğal hukuktan önce pozitif metinler akla gelmektedir. Bu, uluslararası hukukun yazılılık yönünde gelişmesinin bir sonucudur. Dolayısıyla, Bulgar uygulaması eleştirilirken, yazılı hukukun durumu, daha önce de insan haklarının uluslararası hukuktaki özel konumu göz önünde tutulmalıdır.

1) İnsan Hakları, uluslararası hukuk özneleri arasına gerçek kişilerin de girmesini sağlamıştır. Yakın zamana kadar sadece devletler arası ilişkiler alanı sayılan bu hukuk dalında, insan hakları söz konusu olduğunda, hakları zedelenen gerçek kişilerin de "taraf" olarak hak aramalarını sağlayan yöntemler öngörülmektedir. Bilinen AIHS ne göre bireysel başvuru yanında, hemen bütün insan hakları sözleşmelerinde bireylere olanak tanıyan yöntemlere rastlanmaktadır. BM İnsan Hakları Komisyonu'na şikayette bulunmak, İşkence Komitesi'ne başvurmak gibi yetkilerin gerçek kişilere de tanınması söz konusudur. Öte yandan, devletlerin de kendi vatandaşları olsun veya olmasın taraf devletlerden birinin insan haklarını ihlal etmesi halinde bu konuyu ilgili sözleşme organları önüne

götürme yetkisi bulunmaktadır. Bu bir bakıma “menfaat” ve “ehliyet” ölçütlerinin insan hakları konusunda geniş tutulduğunu göstermektedir.

2) İnsan hakları sözleşmelerinin konusu daima bir “iç hukuk” konusudur. Başka bir anlatımla bir devletin kendi yasalarının geçerli olduğu ilişkiler alanında vatandaşları veya yabancılar ile olan ilişkileri bir iç hukuk sorunu olmakla birlikte, bu ilişkiler insan hakları konusunda ise bir uluslararası sözleşme aracılığıyla aynı zamanda uluslararası hukuk sorunu niteliği almaktadır. Bu içiçelik, insan hakları konusunda “iç işlerine karışma yasağının öne sürülemeyeceği” yolundaki bir kabulün yerleşmesine yol açmıştır. Dolayısıyla Bulgaristan’ın öteden beri öne sürdüğü “içişlerine karışıldığı” savının uluslararası hukuk açısından geçerli olmadığı açıktır.

3) Bir başka önemli konu da, insan hakları ihlalleri bakımından “karşılıklılık” gerekçesinin geçerli olmamasıdır. Pek çok yerde, Türkiye’nin Bulgaristan’daki soydaşlarını savunmasını, kendi içindeki insan hakları ihlalleri nedeniyle iyi dinlemediği öne sürülmüştür. Türkiye’nin ülkesinde insan hakları ihlalleri bulunduğu savı, Bulgaristan’daki ihlallerin doğrulanması ya da Türkiye’nin itiraza hakkı olmadığı yolunda kullanılamaz. Her devlet insan haklarına saygılı davranmak zorundadır. Bu alanda karşılıklılık öne sürülemez.

4) Uluslararası hukukta insan haklarının özelliğinden kaynaklanan ve yukarıda sıralanan konuların yanında, uluslararası hukukun öteki alanlarında geçerli olan bazı noktaların insan hakları bakımından da söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Burada vurgulanması gereken nokta, kuralların ve kurumsallaşmanın iç hukuka göre esnek veya eksik olmasıdır. Özellikle Bulgar uygulamasının “insanlığa karşı suç” veya “soykırım” oluşturduğu yolundaki görüşlerin, bu kavramların uluslararası hukukta henüz yeni ve eksik nitelik taşıdıkları göz önünde tutularak değerlendirilmeleri gerekir.

Bir başka nokta da yaptırım eksikliğidir. İç hukukta olduğu gibi bir yargı önüne gitmenin kolay olmadığı, çeşitli koşulların gerçekleşmesine bağlı olduğu, nihayet yargı organı kararının yerine getirilmesinin ve yaptırım türünün iç hukukta olduğundan farklı sorunlara yol açtığını göz önünde tutmak gerekir.

Bununla birlikte bir uluslararası sorunda “hukuk açısından sağlam bir tez” öne sürmenin, bunu savunmanın hukuk dışı öteki yollara göre sağlabileceği büyük bir yarar vardır. Hukuk, toplumsal ilişkilerde “ussallığı” pekiştiren, ayrıca kanıtlama istemeksizin bu ussallığın kabulünü sağlayan önemli bir araçtır. Dolayısıyla, “Bulgar zulmü”nün önlenmesi ve haksız-

lıkların giderilmesinde başvurulabilecek en etkili yöntem uluslararası hukuk kuralları olacaktır.

Burada bazan öne sürülen “haklı savaşın, en son başvurulması gereken, fakat en etkili çare” olduğu yolundaki görüşler akla gelebilir. Gerçekten Anayasa’da “uluslararası hukukun meşru kıldığı sebeplerle” savaş ilan edilebileceği öngörülmektedir. Ancak, uluslararası hukukun savaşı ne zaman haklı kıldığı konusunun tartışması bir yana, uluslararası ilişkiler alanında dünyadan savaşın kaldırılması, savaşın herhalde hukuk dışı sayılmasını öngören bir andlaşma için hazırlıkların yapıldığı günümüzde, “haklı savaş doktrini”nin savunulması güçtür.

4. İNSAN HAKLARI AÇISINDAN HUKUKSAL DURUM

1. Andlaşmasal Düzen:

A. Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında:

Yukarıda da belirtildiği gibi 1878 Berlin Andlaşmasının 5. maddesi ve 1909 tarihli İstanbul Andlaşması ve Protokol ile Bulgaristan’daki Türkler azınlık statüsü tanınmıştı. Bu andlaşmaları izleyerek yapılan 1913 tarihli İstanbul Barış Andlaşması ve ekleri Bulgaristan’daki Türk azınlığa ilişkin hükümler taşımaktaydı (Bkz. H. Pazarıcı, “La question de la minorite Turque en Bulgarie à la lumière des règles internationales découlant des traités bilatéraux”, *Proceedings of the international Symposium of jurists on the questions of the turkish moslem minority in Bulgaria* İstanbul Barosu, 1988, s. 33-34). Bu hükümler bugün yürürlükte değildir. Ancak bu durum öteden beri mevcut hukuki uygulama anlamına gelen “teamül-i hukuk” ya da “yapılageliş kuralları” biçiminde geçerliliğini sürdürmektedir (Bu görüş için Bkz. H. Pazarıcı, aynı kaynak, s. 45-50).

B. Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan arasında:

Türkiye Cumhuriyeti’nin Bulgaristan ile yaptığı 18 Ekim 1925 tarihli Dostluk Andlaşması ve ekleri ile düzenlenen konular arasında Bulgaristan’daki Türk azınlığı da yer almaktadır. Özellikle 1950 tarihinden itibaren iki devlet arasında bu belgelere yollama yapan diplomatik yazışmalar (nota) da Türk azınlığın haklarına ilişkin kuralların taraflarca tanındığını kanıtlamaktadır. Nihayet 22 Mart 1968 tarihli Göç Andlaşması Bulgaristan’daki Türk azınlığının hukuksal varlığını ve haklarını tartışmasız biçimde ortaya koymaktadır (H. Pazarıcı, aynı kaynak, s. 34).

C. Çok yanlı andlaşmalar ve belgeler: (H. Pazarıcı, aynı kaynak. G. De Poix, “Intervention sur le problème des minorités turco-islamiques en Bulgarie *Proceedings...*, s. 81 vd.).

1) **27 Kasım 1919 Neuilly Andlaşması:** Bu andlaşmanın çeşitli hükümleri (m. 49, 50, 53, 54, 55 ve 57) Bulgaristan ülkede oturanların temel hak ve özgürlüklerini, din, dil, ırk vb. nedenlerle ayırım yapmaksızın korumayı taahhüt etmiştir. Bulgar çoğunluk ile azınlığın haklarda eşitliği, azınlığın kendi din, dil ve eğitim öğretim hakları güvenceye alınmıştır. Bu, anılan hakların sağlanmasının 57. maddeye göre Bulgaristan'ın uluslararası tahhütü niteliğinde olması ve Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına alınması biçiminde ifade edilmiştir. (1925 Türkiye Bulgaristan Dostluk Andlaşması ve Eklerinde bu hükümlere yollama yapılmıştır. Dolayısıyla bugün de yürürlüktedir. Bkz. H. Pazarıcı, aynı kaynak, s. 39-42).

2) **10 Şubat 1947 Paris Barış Andlaşması:** Bu andlaşmanın 2. maddesi ile Bulgaristan kendi hukukuna tabi yaşayan herkesin ayırım yapmaksızın temel hak ve özgürlüklerini koruyucu bütün önlemleri almayı taahhüt etmektedir.

3) **1 Ağustos 1975 Helsinki Konferansı ve Sonuç Belgesi:** Konferans belgesinin Genel İlkeler başlığını taşıyan 7. maddesinde azınlıkların haklarda eşitliği ve bunlar için temel hakları etkili kılacak yasal düzenlemelerin yapılması öngörülmekte ve Sonuç Belgesinde de Konferansa taraf ülkelerin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ile Evrensel Bildirgedeki ilke amaçlara uyacakları belirtilmektedir.

4) **25 Haziran 1945 Birleşmiş Milletler Sözleşmesi:** Bulgaristan BM Örgütüne 14 Aralık 1955 tarihinde katılmıştır. Böylece Sözleşmenin temel amacı olan insan hakları ve özgürlüklere saygı gösterme borcu altına girmiş bulunmaktadır.

5) **10 Aralık 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi:** Bildirgenin özellikle eşitlik ilkesi ve ayırım yapma yasağını belirten 2. maddesi Bulgaristan'ın 1970'li yıllardan bu yana çiğnediği kurallar niteliğindedir.

6) **Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966):** Bulgaristan'ın 21 Eylül 1970'de onayladığı bu Sözleşme taraf ülkelerin ve bireylerin şikayetlerini götürebilecekleri bir Komite öngörmekteyse de, bu Komitenin yetkisi Bulgaristan tarafından tanınmış değildir. (G. De Poix, s. 85-86). Öte yandan Türkiye de henüz bu Sözleşmeye taraf değildir.

7) **İrk Ayrımcılığının Her Biçiminin Ortadan Kaldırılması ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşme (1965):** Bulgaristan'ın 8 Ağustos 1966'da onayladığı bu Sözleşme de bir Komite öngörmektedir. Komiteye bireysel başvuru yapılabilir. Komite şikayetçi ve taraf Devlete önerilerde bulunabilir, yol gösterebilir. Sözleşme Türkiye tarafından imzalanmış olmakla birlikte henüz onaylanmış değildir.

8) **Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Madrid Sonuç Belgesi**

(1983): Azınlıkların eşitlik ve kültürel bütünlüklerinin korunmasını öngörmektedir.

9) **İşkencenin Önlenmesi Hakkında BM (1985) ve Avrupa (1987) Sözleşmeleri:** Türkiye'nin onayladığı ve her ikisi de yürürlüğe girmiş bulunan bu sözleşmeler özellikle "İnsanlık Dışı Muamele" ve "Kötü Muamele" tanımı ve önleme mekanizması getirmektedir.

Her biri Bulgaristan açısından hukuki sorumluluk doğurmakla birlikte bu belgelerin uluslararası hukuk düzeyinde işlerliği ve Bulgar ihlallerinin yaptırımı bağlanması çözümü güç bir sorun olarak görünmektedir. Ancak bu güçlük, sözü edilen uluslararası hukuk kurallarının bağlayıcı olmadıkları anlamına gelmez. Bulgaristan şimdiki rejiminden önce yapılmış uluslararası bağlarının koşulların değiştiğini öne sürerek kalktığını savunmaktadır. Bu tez, yürürlükten kalktığını öne sürdükleri kurallara yollama yapan notaları ile bizzat Bulgar yöneticileri tarafından çürütülmüştür (Bkz. H. Pazarıcı, "La question de la minorité turque...", s. 38-39). Öte yandan Osmanlı Devleti ile yaptıkları andlaşmaların yanı sıra, 1878'den bu yana Bulgaristan'daki Türk azınlığın hakları Bulgar Yönetimini borç altına sokan bir "yerel gelenek" (coutume locale) oluşturmaktadır (Pazarıcı, aynı kaynak, s. 45 vd.).

Bu hukuksal durum sonucunda başvurulabilecek hukuk yolları olarak:

— 1925 Dostluk Andlaşmasınının 1919 Neuilly Andlaşması hükümlerine yollama yapması nedeniyle Türkiye ile Bulgaristan arasında Uluslararası Adalet Divanı'na müracaat yetkisinin önceden kabul edilmiş sayılacağı görüşü öne sürülmüştür (H. Pazarıcı, "Uluslararası Hukuk ve Andlaşmalar Yönünden Bulgaristan'daki Türklerin Hakları", **Dış Politika**, Sayı 2, Haziran 1985, s. 9-10. Bu görüş yönünde Bkz. S. Toluner, "Statement", **Proceedings...**, s. 69).

— 1975 Helsinki Bildirisi çerçevesinde, Türk gazetecilerinin ve basın yayın organlarının Bulgaristan'a girmeleri basının olay yerinde görev yapması sağlanmalıdır. Bu hak, Bildiriyi kabul etmiş bulunan Bulgaristan'ın da uluslararası "moral taahhüdü" niteliğindedir (Bkz. H. Pazarıcı, "Bulgaristan'daki Türklerin Hakları", s. 7).

— Türkiye'nin Bulgaristan'daki Türk azınlığından isteyenlerin Türkiye'ye yerleşmek amacıyla gelmelerini sağlayacak bir göç andlaşması girişiminde bulunma hakkı vardır. 1985 tarihinde o zaman meydana gelen eritme politikası uygulaması nedeniyle öne sürülen bu görüş (H. Pazarıcı, aynı kaynak, s. 7-8), bugün aileleri parçalayarak gerçekleştirilen "zorunlu göç" karşısında Türk Hükümeti tarafından benimsenen bir çözümdür.

— Bulgar Yönetiminin Türk azınlığa karşı insan hakları ihlallerinin

Birleşmiş Milletler organları (Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Komite) önüne götürülmesi de önerilmiştir (H. Pazarıcı, aynı kaynak, s. 8).

— Türkiye'nin henüz onaylamadığı Irk Ayrımının Önlenmesine İlişkin Sözleşme tarafı ülkelerin Sözleşme organı Komite'ye Bulgar uygulaması hakkında soru sorması veya şikayette bulunması da mümkündür (H. Pazarıcı, aynı kaynak, s. 9). Aslında taraf ülkelerin Komiteye periyodik rapor sunma ödevleri vardır. Bu çerçevede Bulgaristan tarafından 15 Ağustos 1984 tarihinde sunulan raporda "Türk, Çingene, Ermeni, Musevi, Yunan ve diğer kökenler"den Bulgar vatandaşları arasında dil, gelenek, eğitim, din, kültürel faaliyetler bakımından farklılıkların korunduğu, kendi dillerini konuşma, ulusal kültürlerini geliştirme, geleneklerini sürdürme hakkının tanındığı belirtilmekte ve 1944 öncesinde okuma yazma bilmeyen Türk soyundan vatandaşları arasında bugün yüzlerce intellektüel bulunduğu kaydedilmekteydi. Bu raporu izleyen 11 Mart 1985 tarihli raporda ise Bulgar Yönetimi "Bulgar Müslümanlarının kendiliklerinden Türk isimlerini değiştirdikleri" kaydedilmekteydi. İlk rapora göre tamamen zıt bir anlatım içeren bu raporun Komitede tartışılması sırasında Bulgar temsilcileri Türklere ilişkin çelişkileri "Bulgaristan'a karşı öne sürülen iddiaların dayanağı bulunmamaktadır" biçiminde reddettiler. Buna karşılık kendileri için gerekli hukuksal destek Komitedeki bir Sovyet temsilcisinden gelmiştir. Bu yetkilinin ifadesine göre: "Bulgaristan'da bir Müslüman azınlık bulunmasına karşın, bir etnik azınlık mevcut olmamıştır. Uluslararası Hukuk dini azınlıkların korunması hakkında herhangi bir kural içermemektedir". Buna karşılık pek çok Komite üyesi dini azınlık değil Türk azınlık kavramı üzerinde ısrar etmiş ve bu durumun ilk Bulgar raporunda kabul edildiği halde sonradan inkar edilmesi üzerinde durmuşlardır. Çeşitli temsilciler Bulgar Yönetiminin açıklamalarının kuşku uyandırdığını belirterek, olayların bağımsız bir soruşturma kurulu tarafından yerinde incelenmesini önermişlerdir. Ancak bu öneri Bulgar temsilciler tarafından şiddetle reddedilmiştir. Buna göre Bulgar Hükümeti normal şartlarda Komitenin uzmanlarının ziyaretini kabul edebilirdi, ancak bu şartlarda buna imkan yoktur. Böylece Bulgaristan'ın gerçekleri saklamak istediği açıkça ortaya çıktı. Nitekim 1987 Eylülünde yayınlanan "Helsinki Watch" raporunda da Bulgar otoritelerinin yalanlamalarının inandırıcı olmadığına yer verilmiştir (Bkz. Jerome J. Shestack, "Human Rights Abuses By Bulgaria of its Turkish-Islamic Minorities", *Proceedings*, s. 106-108).

— Yukarıdaki örneğe benzer bir uluslararası forum mücadelesi BM İnsan Hakları Sözleşmelerine taraf devletler aracılığıyla da gerçekleştirilebilir. (H. Pazarıcı, aynı kaynak, s. 9), Ancak kuşkusuz en iyi yöntem

Türkiye'nin vakit geçirmeden bu Sözleşmelere taraf ülke niteliğini kazanarak söz konusu girişimleri kendi eliyle yapmasıdır.

— Nitekim Türkiye bugünlerde toplanan Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nde ve Paris AĞİK İnsani Boyut toplantılarında konuyu gündeme getirmiş ve taraf ülkelerin insan hakları ihlallerini kınamasını sağlamıştır.

Bulgaristan'daki Türk azınlığa yapılan baskı, eziyet ve insanlık dışı, kötü muameleler uluslararası hukuka aykırı olduğu gibi, öncelikle Bulgar Anayasasına da aykırıdır.

D) Bulgar Anayasasının 35. maddesine göre "Bulgaristan Halk Cumhuriyetinin bütün vatandaşları yasa önünde eşittir. Milliyet, menşee, inanç, cinsiyet, ırk, eğitim, sosyal durum ya da zenginlikten kaynaklanan ayrıcalık ya da hak sınırlanmasına izin verilmeyecektir. Devlet vatandaşlar arasında eşitliği haklarını kullanma ve ödevlerini yerine getirme koşullarını yaratarak gerçekleştirecektir. Bir kişi hakkında ırk, milliyet ya da din temeline dayanan her kötüleme ya da aşağılama propagandası yasaktır ve cezalandırılacaktır".

1948 tarihinden itibaren Türklere karşı tedricen gerçekleştirilen okul kapatma, dil baskısı, eğitim kısıtlamaları, sosyal ve ekonomik hak sınırlamaları, azınlık haklarından söz edenlerin cezalandırılmaları, Anayasanın bu maddesi ile öngörülen hakların çiğnenmesi niteliğindedir. Buna karşın Bulgar Hukuku çerçevesinde Türk azınlığın başvurabileceği hiçbir hukuk yolu bulunmamaktadır. Öncelikle yasaların ve yönetsel uygulamaların Anayasal denetim yolu mevcut değildir. Yönetsel işlemlere karşı bir şikayet yöntemi ve yönetsel dava yolu bulunmakla birlikte bu yol sadece bireysel işlemlere karşı açık olup Bulgar Hukukunda bir yönetsel işlemin iptali amacıyla getirilmiş hukuk mevcut değildir (G. De Poix, "Intervention", s. 87).

5. OLAYLARDAN ÇIKARILABİLECEK BAZI SONUÇLAR

1) Uygulamanın sürekliliği ya da tarihi göz ardı etmemek...

Bulgaristan'ın hukuk dışılığı bu denli açık bir uygulamaya neden başvurduğu sorusunu yinelemek gerekirse, bir gözlemcinin dediği gibi bunun uzun erimli bir stratejinin ürünü veya iç politikanın zorlaması olarak açıklanması biçiminde iki seçenekle karşılaşılır. Doğrusu belki de her iki neden de bir arada geçerlidir (Bjorn-Cato Funnemark, "The Turkish Minority in Bulgaria", **Proceedings**, s. 148).

Gerçekten anayasal ilkelere ve sosyalist anlayışa aykırı olmasına kar-

şın Bulgaristan'ın Türk azınlığı eritme ve göçe zorlama politikası 1948'den bu yana yetkili yöneticileri tarafından pek çok defa belirtilmiştir. Türk azınlığa karşı uygulanan baskı politikası aynı zamanda siyasal rejimin kendisini güçlendirme politikası olmuştur (Bkz. "Bulgarie, l'année politique: Todor Jivkov toujours en place", *L'URSS et l'Europe de l'Est*, édition 1988, La Documentation Française, nos 4867-3868, 1988, s. 17-18).

Bu politikayı benimseyen Bulgaristan aynı zamanda "ulusal birlik gereksinimi egemen bir devletin bünyesinde yer alan bir etnik azınlığın kültürel kimliğini yoketme gerekçesi olamaz" biçiminde bir ilkeye dayanan Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesini ihlal etmektedir. Uluslararası Hukuku karşısına alan bu politikanın güncel siyasal sorunlar bağlamını aşan bir nedeni olmalıdır. Kimi yazarlar bunu iki ülkenin tarihsel ilişkilerinde aramaktadır (Bkz. L.J. Blom-Cooper, "Statement", *Proceedings* s. 89). Bu gözlem bizim açımızdan Bulgaristan tarihi çalışmalarının önemini vurgulamaktadır. Gerçekten bir başka gözlemci de Bulgaristan'dan Türk azınlığın göçünün aralıklarla 1878'den bu yana sürdüğünü belirtmektedir (Bkz. N. Iqbal, "The Question of the Turkish Minority in Bulgaria...", *Proceedings*, s. 115).

2) Zorunlu göç ve göç andlaşmasına zorlanma:

Bulgar uygulamasına dikkat edildiğinde, 1878'den bu yana Türk azınlığın kitle halinde zalimce muamelelere tabi tutularak göçe zorlandıkları görülmektedir. 1950'de uygulanan zorunlu göçün parçaladığı ailelerin birleştirilmesi için Türkiye'nin 1968'de kapsamlı bir göç andlaşması sağlayabildiği söylenebilir. Dolayısıyla Bulgaristan'ın eritemediği veya istemediği Türkleri göçe zorladığı, bir süre sonra bunu bir göç anlaşmasının izlediği dikkat çekmektedir. Günümüz insan hakları belgelerinin ve özellikle Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin (örn. m. 12 ve 27) insanların diledikleri yerde yaşama, kültürel kimliklerini koruma hakkını tanıdıkları göz önünde tutulursa, yüzbinlerce insanın yaşadıkları yeri, ülkeyi terketmelerini açıklamak güçtür. Dolayısıyla, göç anlaşmalarının sınır ve rejim değişikliklerini, uluslararası bunalım sonrası durumların belgeleri oldukları açıktır. Bulgaristan görünürde bu nedenler olmadığı halde salt kendine özgü politik nedenlerle büyük insan kitlelerini, pek çok insan hakları tarafından tanınmış olan haklarından yoksun kılarak "ülke dışı" etmektedir. Başka bir deyişle normal hukuki yollardan sağlayamayacağı göç anlaşmasının fiili durum yaratarak zorunlu hale getirmektedir. Ancak Bulgaristan'ın 1968'e kadar uyguladığı bu sistem, 1971'den itibaren Türk azınlığın varlığının reddine dayanan yeni politika yüzünden çelişkili bir duruma girmiştir. Bulgaristan bundan böyle göç anlaşması yapılmasına karşı çıkan taraf konumuna girmiştir.

Bulgaristan'ın bir yandan Türk azınlık olmadığını öne sürerken, diğer bu insanların Türkiye'ye göçmen olarak yerleşmesini teşvik etmekle çelişkiye düştüğü belirtilmiştir (H. Fahir Alaçam, "Bulgaristan'ın Niyeti Ne?", *Cumhuriyet*, 21.6.1989). Belki bu çelişkiyi önlemek için Bulgar makamları resmi demeçlerinde ısrarla, Türkiye'ye gidenlerin "pasaport almış Bulgar turistleri" olduklarını öne sürmektedirler. Yine aynı makamlara göre "bu turistler belli süre sonunda ülkelerine geri dönecektir". *Cumhuriyet*, 19.6.1989. "Sofya zor durumda" (Bulgar Başbakanı Atanassov'un demeci).

Buna karşılık göç anlaşmasında ısrarlı Türkiye bir bakıma insani nedenlerle zorunlu olduğu bu tezi benimsemekle Bulgaristan'daki Türk varlığının erimesine katlanmak durumundadır. Buna ilişkin bir ince nokta zorunlu göç sonucu gelen soydaşlarımızın Türk vatandaşlığına alınmasında ortaya çıkmaktadır (Bkz. H. Fahir Alaçam, "Bulgaristan'ın Niyeti Ne?", yazar vatandaşlık verilmesi konusunda "acele ve hissi" davranılmaması gerektiğini belirtmektedir).

3) Eritme (assimilation), insanlığa karşı suç ve soykırım kavramları:

Bulgaristan'ın soydaşlarımıza karşı uygulamaları kamu oyunda en çok eritme, soykırım ve insanlığa karşı suç kavramlarının kullanılmasına yol açmıştır.

Eritme, daha doğru deyimle "benzetme", hukuksal olmaktan çok sosyolojik bir kavramdır. Yabancıların, göçmenlerin ve son yıllarda görüldüğü gibi "yabancı işçilerin" eritilmesinden söz edilmektedir. Bu kavramın yerine doğru ve hukuki olanı azınlık haklarıdır. Azınlıklar, bir pozitif metne dayanmak kaydıyla, çoğunlukla aynı haklardan yararlanmak ve kimliğini korumak üzere kendisine bazı haklar ya da farklı olma hakkı tanınan kesimlerdir. Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile kurala bağlanan bu kavram, ayrıca çeşitli bağlamlarda, örneğin Irk Ayrımının Her Biçiminin Önlenmesi Hakkında Andlaşma ile de kurala bağlanmıştır. Avrupa Konseyi çerçevesinde bir Azınlık Dilleri Avrupa Şartı hazırlığı sürdüğü gibi Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi tasarısına da "azınlık, yerli ahali, ırk ve soylara mensup çocukların kimliklerinin korunması, ailelerinin birleştirilmesine" ilişkin kurallar yer almaktadır. Dolayısıyla, Türkiye henüz taraf olmadığı bu metinlerde mevcut hukuksal düşünce ile Bulgaristan'daki Türk azınlığa ilişkin politikası arasında uyum gözetmek zorundadır.

Çok kullanılan bir başka kavram da "soykırım"dır (Génocide). (Dış İşleri Bakanı Mesut Yılmaz BBC Türkçe Bölümüne verdiği demeçte, Bulgaristan'daki olaylar bir azınlık hakları ihlalini aşarak katliam boyutu

kazandığını, olayların kazandığı bu nitelik karşısında diğer ülkelerin tepkilerinin yetersiz olduğunu belirtmiştir. **Milliyet**, 4.6.1989).

Bulgaristan'ın uygulamaları hakkında genellikle "insanlık suçu" deyiminin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Hukuksal bir nitelik taşımayan bu deyim yerine iki teknik kavram mevcuttur. Birincisi "İşkencenin Önlenmesi Hakkında" Birleşmiş Milletler (1985) ve Avrupa (1987) Sözleşmeleri tarafından kurala bağlanan "İnsanlık Dışı Ceza ve Uygulamalar" kavramıdır (Bkz. T. Akıllıoğlu, "İşkencenin, İnsanlık Dışı, Aşağılayıcı, Zalimce Davranışların ve Cezaların Önlenmesi" **İnsan Hakları Yıllığı**, TO-DAİE, Cilt 10-11, 1988-1989, s. 17-64).

İkinci kavram ise "İnsanlığa Karşı Suçlar"dır. Nüremberg Mahkemesi Statüsünün 6. maddesi bu suçları "Savaşta önce veya savaş sırasında sivil halka karşı işlenen zulüm hareketleri" biçiminde tanımlamıştır. Bulgaristan uygulaması son olarak bu bağlamda bir "İnsanlık Aleyhine İşlenmiş Suç" olarak nitelendirilmiştir (Prof. Dr. İlhan Lütem, "İnsanlığa Karşı Suç", **Cumhuriyet**, 26.6.1989).

İnsanlığa Karşı Suç kavramının bir başka özelliği de "Soykırım"ın bu suçların özel bir türü olmasıdır. Başka bir deyişle, insanlığa karşı suçlar, soykırım tanımına sokulamayan bütün fiilleri kapsayacak genişlik taşımaktadır (Bkz. J.-L. Clergerie, "La notion de crime contre l'humanité", **Revue Du Droit Public**, 5-1988, s. 1251-1262. Yazara göre "insanlığa karşı suçlar bir devletin bilinçli ve planlı bir siyaset çerçevesinde etnik, sosyal, dini veya kültürel bir grup, topluluk, halk veya azınlığa karşı uyguladığı yoketme veya ideolojik, ekonomik veya kültürel politika hakimiyeti içine alma eylemleridir").

Görüldüğü gibi bu suçlar geniş biçimde tanımlanmaktadır. Bu suçların temel özelliği zamanaşımına tabi olmamalarıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında 11 Aralık 1946 tarihli bir kararla BM tarafından tanımının yapılması kararlaştırılan bu suçların tanımı bugüne kadar yapılmış değildir. Bununla birlikte pozitif bir tanım için insanlığa karşı suçların cezalandırılması hakkında 26 Aralık 1964 tarihli Fransız kanunu bu suçların zamanaşımına uğramadıklarını belirtmekle yetinerek, 13 Şubat 1946 tarihli Birleşmiş Milletler Kararı ile 8 Ağustos 1945 tarihli Uluslararası Mahkeme Şartına yollama yapmaktadır. Ancak uygulanamayan ve yürürlüğe giremeyen her iki metin de insanlığa karşı suçların yasalaştırılması yönünde ilk adım niteliği taşımakta olup, bu yasalaştırma çabaları 1950'den bu yana terk edilmiş görünmektedir (Bkz. Clergerie, s. 1253). Dolayısıyla bugün uluslararası hukukta insanlığa karşı suçlar yasalaştırılmış ve bir yargı organı da kurulabilmiş değildir. (Gerçi Prof. İlhan Lütem anılan makalesinde insanlığa karşı suçların tanımı için Nüremberg Mahkemesi Statüsünün 6/c maddesindeki tanıma yollama yapmakta ise de bi-

lindiği gibi bu Statü Mahkemenin görev alanına ilişkin olup, bu alanı sadece savaş sırasında işlenen fiiller ile sınırlamaktadır).

Buna karşılık Soykırım (Génocide) daha belirgin bir kavramdır. Soykırım uluslararası pozitif hukukun suç olarak kabul ettiği bir eylemdir. BM Genel Kurulunun 1948 tarihinde kabul ettiği ve 12.1.1951 tarihinde yürürlüğe giren “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi”, “Ulus, din, soy ya da ırk özellikleri üzerine oluşan bir grubun yok edilmesi olgusunu” uluslararası suç saymaktadır. Uluslararası Adalet Divanı da Soykırım Sözleşmesinin temelindeki ilkeleri devletleri sözleşme bağının dışında da ödevli kılan bir hukuk genel ilkesi niteliğinde olduğunu karara bağlamıştır (Bkz. H. Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap**, Ankara 1989, s. 149). Zamanaşımına tabi olmayan bu suç, “insanlığa karşı suçlar” kesiminin en ağır türünü oluşturmaktadır.

Yukarıda sözü edilen “insanlık dışı muamelelerin” (işkence vb. eylemler), bir topluluğa karşı işlenmesi halinde soykırım kapsamına gireceği öne sürülmüştür. Ancak bunun için sadece topluluğa maddi ve manevi zarar verilmesi yeterli olmayıp, bu yolla topluluğun yok edilmesinin planlanmış olması veya amaçlanması gerekir (Clergerie, s. 1255. Ayr. Bkz. D. Bacry, M. Ternisien, **La Torture**, Paris, Fayard, 1980, s. 304-305).

Bu noktadan hareketle Bulgaristan’daki uygulamaların Türk azınlığı yoketmek, ortadan kalkmalarına yol açacak koşullar içine sokulmak, çocuklarının zorla alınması gibi nedenlerle soykırım oluşturduğu savunulabilir (Bkz. Lütem, aynı kaynak). Öte yandan Bulgaristan’daki uygulamaların soykırımın bir başka türü olan “kültürel soykırım” oluşturduğu da öne sürülmüştür. Çeşitli insan hakları kuruluşlarında bulunan, BM İnsan Hakları Komisyonunda ABD temsilciliği de yapmış uluslararası hukukçu Jerome J. Shestack tarafından 1987’de İstanbul Barosu’na düzenlenen uluslararası toplantıya sunulan bu görüş, Bulgaristan’daki uygulamanın Türk azınlığın fizik varlığını yoketmeye değil, kültürel ve dini kimliğini yoketmeye yönelik olduğunu örneklerle kanıtlayarak, uygulamanın “kültürel jenosit” oluşturduğunu belirtmiştir (Shestack, s. 97 vd.). Bu kavramın incelenerek geliştirilmesi ve Soykırım Sözleşmesi çerçevesinde girişimlerde bulunulması düşünülebilir.

Hemen belirtmek gerekir ki Soykırım Sözleşmesi tarafları Sözleşmenin yorumundan çıkabilecek anlaşmazlıkları için Uluslararası Adalet Divanının yetkisini kabul etmiş oldukları halde (bu arada Türkiye de), Bulgaristan’ın bu konuda çekince koyarak bu yolu kabul etmediğini belirtmiş olması düşündürücüdür (Bkz. Lütem, aynı kaynak).

Bu arada bir başka gerçek de soykırım suçlarının uluslararası uygulamada sadece Nazi savaş suçları için gündeme geldiği, bunun dışındaki

iddiaların ciddi bir sonuca ulaşamamasıdır. Güney Afrika'daki apartheid suçu bile, BM tarafından insanlığa karşı suç olarak nitelendirilmiş olmasına karşın, takip edilebilmiş değildir (Bkz. Clergerie, s. 1254). Buna karşılık ne yazık ki uluslararası ilişkiler dalgalanmasının garip bir sonucu olarak Türkiye aleyhine 1894 ve 1915 tarihlerinde ermenilere karşı soykırım suçu işlendiği yolundaki iddiaların tanınması hakkında bir karar 18 Haziran 1987 tarihinde Avrupa Parlamentosundan çıkabilmiştir (Bkz. Clergerie, s. 1255, dn. 18).

4) İnsan Hakları Kuruluşlarının Öneminin Anlaşılması:

Bugün Bulgaristan'daki Türk azınlığın sorunları ile yakından ilgilenen, vaktiyle bazı davranışları Türkiye tarafından sıcak karşılanmamış olan, Amnesty International ve Helsinki Watch kuruluşlarının yararlı oldukları kabul edilmektedir. Bu kuruluşlar özellikle zulme uğrayanların isim ve adreslerini varsa fotoğraflarını, gördükleri muamele türünü ve buna ilişkin diğer bilgileri belgeleyerek ilgili mercilere döndermektedirler. Bu çalışmaların gelişigüzel yapılmadığı, ciddi kanıtlara dayandığı bilinmektedir ("Destroying Ethnic Identity-The Turks", Helsinki Watch Report July 1986, "Violations of the Helsinki Accords-Bulgaria", A Helsinki Watch Report November 1986, Amnesty International Reports on Imprisonment of Ethnic Turks and human rights abuses during the forced assimilation of the ethnic Turkish minority. April 1986 and July 1987. Bkz. Shestack, s. 97, dn. 3).

Bizde de İnsan Hakları Derneği konuya el atmış görünmektedir. Bunun daha da etken bir biçime gelmesi, özellikle uluslararası düzeye götürülmesi beklenir ("İHD'nin Bulgaristan Raporu", **Cumhuriyet**, 19.6.1989). Ancak belirtmek gerekir ki bu rapor, rapor olmaktan çok, somut verileri içermeyen, özet niteliği taşıyan ve Türkiye'deki bazı ihlaller nedeniyle uluslararası kuruluşların sessiz kaldıkları gibi bir gereksiz özeleştirici içeren bir basın bildirisidir. Oysa bu tür kuruluşların yapması gereken şey raporlarını değer yargısı taşımayan, nesnel verilere dayanan ve ayrıntılı, somut bilgi içeren bir üslup ile kaleme almalarıdır. Bu kuruluşların ancak bu yöntemle inanılabilirlik ve etki sağlayacakları, aksi takdirde değer yargılarının polemik yaratmasının kaçınılmaz olacağı bilinmektedir.

Özetlemek gerekirse, Türkiye sadece resmi kuruluşları ya da yönetimi aracılığıyla değil, toplumun bütün kesimleri ile bu arada yönetim dışı kuruluşları ile Bulgaristan'daki Türk azınlığın korunmasına ilişkin düşünce ve model üretmek zorundadır. Bu yolla ve hukuksal modellere de gereken önem verilerek sağlanacak ussal uluslararası ilişkilere yansıtılabildiği takdirde Bulgaristan'ın hukuk dışı davranışları ile en etkin mücadele yapılmış olacaktır.